

УДК 930:929-035.27

*Л. В. Шипко,
кандидат історичних наук
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського*

ЛИСТУВАННЯ М. М. БЕРЕЖКОВА ТА К. М. БЕСТУЖЕВА- РЮМІНА: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ ОГЛЯД

Уперше проаналізовано та опубліковано листи відомого російського історика, професора Санкт-Петербурзького університету, академіка Петербурзької академії наук К. М. Бестужева-Рюміна (1826–1897) до М. М. Бережкова (1850–[1935]), професора російської історії Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька, уточнено сторінки біографій обох учених, розкрито окремі аспекти їхніх наукових інтересів.

Ключові слова: М. М. Бережков, К. М. Бестужев-Рюмін, листування, джерелознавчий огляд, біографія, історик, світогляд, наукові інтереси.

На сьогодні впровадження новітніх технологій в сукупності з розширенням інформаційного простору спричинило зменшення інтересу до традиційного епістолярію, замінивши його на нові форми спілкування й обміну думками. Хоча саме рукописний епістолярій сприяє отриманню безпосередніх вражень від подій, допомагає на рівні уяви фактично поринути в ту епоху, коли жила і працювала творча особистість, зокрема науковець, допомагає побачити очима вченого-однодумця або вченого-опонента певні наукові тенденції та зрушення у вирішенні різних дослідницьких проблем у певний хронологічний проміжок часу, а відтак і простежити їхнє особистісне ставлення до них. Виходячи з цього, варто ширше залучати до сфери біографічних досліджень епістолярну спадщину видатних діячів науки та культури, щоб у повній мірі уявляти й усвідомлювати їхній життєвий і творчий шлях.

Серед науковців та представників культури другої половини ХІХ – першої третини ХХ ст. слід виділити таких видатних діячів, як М. М. Бережков та К. М. Бестужев-Рюмін, життя та творчий доробок яких безперечно заслуговують на увагу сучасних дослідників.

Бережков Михайло Миколайович (1850–[1935]) народився в с. Бережок Володимирської губернії в родині священника. Протягом 1860–1870 рр. отримав духовну освіту у Володимирському повітовому духовному училищі

та Володимирській духовній семінарії. В 1871–1878 рр. М. М. Бережков навчався на історико-філологічному факультеті Санкт-Петербурзького університету під керівництвом К. М. Бестужева-Рюміна. Московський період (1879–1882 рр.) М. М. Бережкова позначений діяльністю в якості домашнього вчителя молодших дітей (Федора та Ігоря) відомого вченого-археолога графа О. С. Уварова, співпрацею з Московським археологічним товариством, а також роботою в Міністерстві народної освіти із затвердженням 9 листопада 1880 р. в чині титулярного радника, а 20 жовтня 1882 р. – колезького асесора. Від 1882 р. і до кінця життя М. М. Бережков присвятив себе науково-педагогічній діяльності в Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька. До кола наукових інтересів ученого належали вивчення проблем середньовічної історії Росії та історії України нового часу, а також розширення сфери знань з таких напрямів історичних досліджень, як історіографія, джерелознавство, археографія та архівознавство.

М. М. Бережков був одним з учнів Костянтина Миколайовича Бестужева-Рюміна (1829–1897), відомого російського історика, історіографа, джерелознавця, археографа, академіка Петербурзької академії наук (1890). К. М. Бестужев-Рюмін протягом 1847–1851 рр. навчався на юридичному факультеті Московського університету, однак змінив сферу своїх інтересів та переїхав у 1859 р. до Санкт-Петербурга, де співпрацював з такими виданнями, як «Энциклопедический словарь» (1861–1863), «Отечественные записки» (1859–1865), «Записки Императорского Русского Географического Общества» (1863–1864). В 1865–1884 рр. учений присвятив себе викладацькій роботі в Санкт-Петербурзькому університеті, де спочатку працював доцентом, а потім професором російської історії, а також одночасно протягом 1867–1871 рр. викладав в Історико-філологічному інституті. Від 1878 р. до 1882 р. він – керівник петербурзьких Вищих жіночих курсів, які були згодом названі його ім'ям. Серед учнів К. М. Бестужева-Рюміна, окрім М. М. Бережкова, були також не менш відомі в майбутньому науковці В. І. Семевський, Є. Ф. Шмурло, І. О. Шляпкін, С. Ф. Платонов. Коло наукових інтересів ученого складало історіографія та джерелознавство, традиції вивчення яких, до речі, простежуються в науковому доробку всіх його учнів. У 1884 р. через хворобу К. М. Бестужев-Рюмін припинив педагогічну та громадську діяльність.

Проаналізувавши значний масив документів в архівах Києва (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), Центральний державний історичний архів України в м. Києві, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України),

Ніжина (Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині) та Санкт-Петербурга Російської Федерації (Інститут російської літератури (Пушкінський Дім) Російської академії наук), вважаємо за доцільне представити науковому загалові виявлену добірку епістолярної спадщини М. М. Бережкова та К. М. Бестужева-Рюміна.

Слід відзначити, що аналіз та опублікування виявленого листування стане логічним продовженням дослідження творчих взаємовідносин між ученими, започаткованого ще в 2010 р., коли вперше до наукового обігу було включено авторські спогади М. М. Бережкова про К. М. Бестужева-Рюміна [1].

Епістолярій учених знаходиться в особовому архівному фонді М. М. Бережкова в ІР НБУВ (ф. ХХІІІ, од. зб. 685–772) і нараховує в сукупності 88 оригіналів листів за 1876–1896 рр. При цьому слід зауважити, що в процесі роботи з вивчення документального складу особового архівного фонду К. М. Бестужева-Рюміна (ф. ХVІІ, 682 од. зб. за 1713–1898 рр.), який зберігається в Інституті російської літератури (Пушкінський Дім) Російської академії наук (м. Санкт-Петербург, Російська Федерація), було встановлено, що комплект листів М. М. Бережкова до К. М. Бестужева-Рюміна там не відклався. Зважаючи на це, наукова цінність листів К. М. Бестужева-Рюміна до М. М. Бережкова, представлених у особовому фонді останнього, для дослідників суттєво зростає. Також з огляду на те, що цей джерельний комплекс не знайшов поглибленого вивчення та узагальнення ані в радянській, ані в сучасній українській та російській історіографії, в даній роботі поставлено завдання заповнити існуючу прогалину, здійснити джерелознавчий огляд листів К. М. Бестужева-Рюміна до М. М. Бережкова та залучити їх до широкого наукового загалу шляхом поетапного опублікування.

Окрім оригіналів листів К. М. Бестужева-Рюміна до М. М. Бережкова, про які йшла мова вище, в архівному фонді ХХІІІ ІР НБУВ зберігається комплект копій цих листів, які М. М. Бережков власноруч переписав з метою покращення роботи дослідників з ними, оскільки вони вирізняються доволі складним у прочитанні почерком К. М. Бестужева-Рюміна. На сьогодні увесь цей документальний матеріал упорядковано в окрему одиницю зберігання під № 788 із заголовком «Бестужев-Рюмин Константин Николаевич – [Бережкову] Михаилу Николаевичу. Письма 2 января 1880 г. – 28 сентября 1896 г. из Санкт-Петербурга, Тулы, Италии в Москву, Бережок, Нежин. Копии рукою М. [Н.] Бережкова с его предисловием, послесловием, примечаниями и воспоминаниями о [К. Н.] Бестужеве-Рюмине. 25 августа 1907 г. Нежин», яка налічує 165 аркушів рукописного тексту. В даній справі вказані рукописні копії листів складають

одну зі структурних частин своєї книги спогадів, присвяченої М. М. Бережковим пам'яті його вчителя К. М. Бестужева-Рюміна. Структурно рукописна книга спогадів містить такі розділи, сформовані М. М. Бережковим: «Предисловие» (арк. I–II), «Письма ко мне К. Н. Бестужева-Рюмина (№ I–LXXXV)» (арк. 1–117), «Послесловие» (арк. 118–121), «План моей работы (не выполненный)» (арк. 122–135), «Воспоминания мои о Константине Николаевиче Бестужева-Рюмине» (арк. 136–164). Період копіювання листів М. М. Бережковим та рукописний виклад тексту спогадів про К. М. Бестужева-Рюміна тривав у декілька етапів, у цілому ж початком роботи над книгою спогадів позначено дату 2 червня 1907 р., кінцевою датою – 25 серпня 1907 р.

З огляду на запропоновану М. М. Бережковим структуру викладу матеріалу у вищезгаданій книзі, яка включає копії 85 листів К. М. Бестужева-Рюміна до М. М. Бережкова, роздуми про підготовку й план виконання М. М. Бережковим індивідуальної докторської дисертації під керівництвом К. М. Бестужева-Рюміна та спогади безпосередньо про його вчителя, вона є логічною в справі довершення своєї замальовки до портрету К. М. Бестужева-Рюміна.

Слід звернути увагу, що в рукописній книзі спогадів відсутні копії на три оригінали листів, які зберігаються у фонді ХХІІІ, од. зб. № 685–687 та з особистісних міркувань М. М. Бережкова не були включені до книги. В даній публікації оригінали згаданих листів, датованих 1876–1879 рр., буде включено до загального блоку копій листів за хронологічним принципом.

Листування між ученими охоплює період від 1876 до 1896 р. та адресоване К. М. Бестужевим-Рюмінім здебільшого з Санкт-Петербурга, Тули, а також з Рима та інших італійських міст до М. М. Бережкова у Москву, Ніжин та с. Бережок (Володимирська губ.). Якщо в загальних рисах проаналізувати зміст епістолярію на базі вказаного комплексу 88 листів, то інформація, яка міститься в них, дає можливість, з одного боку, простежити налагоджений між ученими процес обговорення як їхніх власних публікацій, так і нових наукових робіт їхніх колег, зокрема Д. І. Гловайського, І. Є. Забеліна, С. М. Соловйова, В. Й. Ключевського та інших, а відтак засвідчити вкотре про їхні літературні та наукові інтереси. З іншого боку, щодо саме дослідження особистості М. М. Бережкова, то роздуми К. М. Бестужева-Рюміна в листах й окреслення перспектив наукових розшуків для М. М. Бережкова та інформацію про їхню реалізацію певною мірою допомагають простежити етапи зростання або зменшення творчого потенціалу Михайла Миколайовича, зокрема, у просуванні його наукової діяльності з обраної проблеми вивчення російсько-кримських відносин XV–XVII ст. При цьому слід відзначити, що окреслена М. М. Бережковим тема «Начало сношений Московского

государства с Крымом в эпоху Иоанна III Васильевича и крымского хана Менгли-Гирея», на жаль, не отримала логічного завершення та оформлення у вигляді докторської дисертації. Однак здійснена вченим розробка багатой джерельної бази сприяла включенню його імені до складу фахівців у сфері дослідження таких середньовічних джерел XV–XVII ст., як шергні грамоти, давня книга кримських посольських справ, книга польських взаємовідносин з Польсько-Литовською державою та книга посольських справ по відноsinам з Цезарським двором.

Для дослідника біографії М. М. Бережкова перший опублікований лист за 1876 р. цінний інформацією, яка підтверджує факт клопотання К. М. Бестужева-Рюміна в справі отримання його учнем магістерської стипендії в розмірі 600 руб. протягом усього періоду його навчання на історико-філологічному факультеті Санкт-Петербурзького університету з 1 березня 1876 р. по 1 вересня 1878 р.

З листів за 1878–1880 рр. очевидна подальша підтримка з боку К. М. Бестужева-Рюміна в справі працевлаштування М. М. Бережкова в родину графа О. С. Уварова в якості домашнього вчителя, а також в Міністерство народної освіти.

За своєю інформаційною насиченістю листи К. М. Бестужева-Рюміна до М. М. Бережкова відтак є цінним джерелом до історії взаємин цих видатних учених, вивчення якого також сприятиме справі з'ясування різних життєвих змін особистого та творчого характеру як у М. М. Бережкова, так і К. М. Бестужева-Рюміна.

Текст рукописних копій листів К. М. Бестужева-Рюміна до М. М. Бережкова передано за сучасним правописом, зі збереженням мовних особливостей того часу. З метою уніфікації текстового передавання листів йотований знак «і» замінено на російську літеру – «и». Технічні і граматичні помилки виправлено без застереження. Усі розшифрування текстових скорочень, окрім загальноприйнятих, а також встановлені ініціали різних осіб подано в квадратних дужках. Непрочитані слова подаються у кутових дужках – < >. Легенда документа містить інформацію про місце його зберігання із зазначенням назви архівної установи, номера фонду, опису, справи та аркушів. У примітках наприкінці статті подається інформація у формі біографічної довідки про російських науковців, громадських діячів та державних посадовців того періоду, імена яких зустрічаються в тексті листів. При написанні приміток використано інформацію з опублікованих праць. Дати в передмові книги спогадів та в деяких оригіналах і копіях листів подаються М. М. Бережковим як за старим, так і за новим стилем через ризик. У представлених до поетапного опублікування 88 листах К. М. Бестужева-Рюміна до М. М. Бережкова, як правило, міститься комен-

тар М. М. Бережкова, з позначенням дати отримання ним відповідного листа або ж зроблено позначки відділення від основного тексту листа у вигляді риски та (*), (**), з подальшим коментарем ученого. Епістолярна спадщина М. М. Бережкова та К. М. Бестужева-Рюміна публікується вперше. Видання інших матеріалів з авторської книги спогадів, зокрема розгорнутий текст плану обраної М. М. Бережковим теми докторської дисертації, є перспективним та чекатиме на свого дослідника. Наразі до публікації буде представлено 5 листів К. М. Бестужева-Рюміна до М. М. Бережкова (перші три оригінали листів та дві копії листів з авторської книги спогадів).

Таким чином, запланована нами поетапна публікація епістолярію таких видатних особистостей, як К. М. Бестужев-Рюмін та М. М. Бережков, сприятиме справі дослідження та уточнення маловивчених сторінок життєвого та творчого шляху обох учених. Сподіваємося, що це стане доброю практикою подальшого оприлюднення як даного листування вчених, так й інших цінних документальних матеріалів, уміщених в особових архівних фондах К. М. Бестужева-Рюміна та М. М. Бережкова.

[Предисловие]

Константин Николаевич Бестужев-Рюмин был для меня не только профессор и учитель, ближайше руководивший моими занятиями по приготовлению к профессорскому званию, но еще весьма дружественно расположенный ко мне человек. Меня юного, только что начинающего ученого и профессора, да и за время моей профессорской службы в Нежине, откуда я вел переписку с ним, он дарил таким вниманием и доверием, таким вежливым отношением и любовью – могу сказать – отеческою, что я удивлялся и доселе не перестаю удивляться его доброте и благородству. Ныне редки такие люди, как покойный мой профессор и академик. Да подаст ему Господь Бог царство небесное! А мне дай Бог всегда помнить с благодарностью такого хорошего человека, как он.

У меня сохранилась пачка писем ко мне Константина Николаевича. У досуга я перечитываю их с удовольствием, с сердечным волнением: предо мной встает мое прошлое, с надеждами, с радостями; вспоминается горячая пора профессорского преподавания и всей вообще научной работы, – и точно пред глазами стоит мой наставник [К. Н.] Бестужев-Рюмин, ласково ободряющий меня, преподающий мне участливым, тихим голосом его советы научные, его серьезные замечания о людях, о жизни. Он – моя критика, моя научная совесть, бодрящий меня пример.

В настоящее время я хочу переписать сюда все до одного его письма. Переписывая, еще лучше понимаю автора, еще больше ценю его. Перепишу все от слова до слова: право, мне дорога у него всякая строка, всякое слово. Ум, доброта, изящная простота, благородный и деловой тон, и ничего пошлого – вот

что отличает письма К. Н. Бестужева-Рюмина: такие письма переписывать и перечитывать очень поучительно всякому, а мне – повторяю – это занятие весьма приятно, отрадное для моего сердца.

Но – довольно для предисловия. Скажу еще кое-что в примечаниях к письмам, подстрочных и особых на конце книги; а теперь обращаюсь к предстоящему делу: писем-то собралось много, – и очень, очень интересных по содержанию. Я уверен, что и другие, кроме меня, увлекутся чтением их, например, мои братцы [2], к которым [К. Н.] Бестужев-Рюмин относился со всем вниманием, очень вежливо, с любовью; опыты всего этого они испытали на себе, не один только я.

М.[Н.] Бережков.

Нежин,
2 июня 1907 года.

P. S. Я потому еще считаю полезным и нужным сделать список всех писем [К.Н.] Бестужева-Рюмина ко мне, что я лучше, чем кто-нибудь другой, прочту их бисерный, иногда очень трудно разборчивый почерк [3].

Письма К. Н. Бестужева-Рюмина

№ 1

6 березня 1876 р., [Санкт-Петербург]

Получил 7 марта в 12 часов [4].

< > [5] Петр[ович] Забелин [6] говорит, что если Вы пойдете в понедельник в Университет, то получите талон на стипендию.

Преданный Вам
К.[Н.] Бестужев-Рюмин.

Марта 6-го
1876 г[ода].

IP НБУВ, ф. XXIII, од. зб. 685, арк. 1.

№ 2

[Не пізніше кінця листопада 1878 р.], [Санкт-Петербург]

Многоуважаемый Михаил Николаевич!

[А. С.] Уваров [7] просит Вас приехать на день в Москву; издержки – говорит – на его счет. Ответьте, чтобы я знал, что письмо получили.

Весь Ваш
К.[Н.] Бестужев-Рюмин.

Я был в Москве у графа [А.С.] Уварова, в конце ноября 1878 [года] [8].

IP НБУВ, ф. XXIII, од. зб. 686, арк. 1.

№ 3

28 лютого 1879 р., [Санкт-Петербург]

Получ[ил] 2 марта [1879 года] [9].

Любезнейший Михаил Николаевич!

Я просил гр[афа] [Д. А.] Толстого [10] причислить Вас к Министерству [народного просвещения]; на что он изъявил согласие с тем, чтобы Вы подали прошение на его имя с просящими документами. Сделайте это скоро и Вы < > [11] службы.

Прошу подать мне подание.

Душевно преданный Вам
К. [Н.] Бестужев-Рюмин.

Февраля 28-го
1879 г[ода].

IP НБУВ, ф. XXIII, од. зб. 687, арк. 1.

№ 4

2 січня 1880 р., [Санкт-Петербург]

Января 2-го, 1880 г.

Многоуважаемый Михаил Николаевич!

Не собравшись ответить Вам на предыдущее письмо, спешу теперь ответить. Осенью сильно пожалел, что ни графа [А. С. Уварова], ни Вас не нашел в Москве; мне бы приехать теперь на предварительный съезд [12], да разные дела не пускают.

Очень рад, что Вы добрее смотрите вперед, а то совсем было расхандрились, что даже и не в Вашем характере.

К [А. А.] Никитскому [13] Вы тоже несколько строги, особенно в виду того, что это отрывок. Нового у нас разве только новый журнал [С. Н.] Шубинского [14], довольно приличный. Молодежь наша мало торопится, и И.А. Козеко едва ли к осени кончит что-нибудь; зато [М. И.] Семевский [15] грозит чуть ли не к весне своим Левиафаном.

Что слышно о [В. О.] Ключевском [16]? Я не из его сторонников. Впрочем не он ли писал о [И.Е.] Забелине [17] в «Крит[ический] Обзор [18]»? Это не дурно. Что [Д. И.] Иловайский [19]? Скоро ли 2 том [20]? (*NB.* [И. Е.] Забелин мне своего 2-го [тома] не прислал).

Кланяйтесь графу, [П. И.] Мельникову [21], (и скажите ему, что по случаю того, что матушка [22] была в Москве в то время, как я там был, я не попал с нему), [Д. И.] Иловайскому и [В. И.] Сизову [23].

Душевно преданный Вам
К. [Н.] Бестужев-Рюмин.

Найдите минуту свободную, напишите о себе и о графе, и не сердитесь, что я сам опять возвратился к первобытной лени.

IP НБУВ, ф. XXIII, од. зб. 788, арк. 1–3.

№ 5
27 лютого 1880 р., [Санкт-Петербург]

Многоуважаемый Михаил Николаевич!

Посылаю на имя графа два экземпляра моей статьи о [С. М.] Соловьеве [24], из которых один следует Вам.

Давно о Вас ничего не знаю; а я живу по старому: ни шатко, ни валко, ни на сторону.

Душевно преданный Вам
К.[Н.] Бестужев-Рюмин. (*) [25]

Февраля 27-го, 1880 г.
[улица] Бассейная, 33.

(*) Оба эти письма писаны ко мне в Москву, в дом графа А. С. Уварова, у которого я жил учителем его младших сыновей, по рекомендации того же Константина Николаевича.

В этом доме я прожил с февраля 1879 по февраль 1882 года, когда заболевши выехал в с. Бережок к матушке. Туда адресовано следующее письмо.

IP НБУВ, ф. XXIII, од. зб. 788, арк. 3.

Примітки

1. *Шуко Л. В.* Спогади М. М. Бережкова про К. М. Бестужева-Рюміна (за матеріалами Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) / *Л. В. Шуко* / Рукописна та книжкова спадщина України. – К., 2010. – Вип. 14. – С. 306–334.

2. Два брати М. М. Бережкова – Іван Миколайович та Дмитро Миколайович Бережкови були знайомі з К. М. Бестужевим-Рюмінім. У період навчання Дмитра Миколайовича в Санкт-Петербурзькій духовній академії він відвідував К. М. Бестужева-Рюміна на його запрошення, що також відображено в подальших поетапних публікаціях копій листів з книги спогадів.

3. IP НБУВ, ф. XXIII, од. зб. 788, арк. I–II.

4. Дане речення дописане М. М. Бережковим олівцем посередині на листі.

5. Слово не прочитане.

6. Особа не встановлена.

7. Уваров Олексій Сергійович (граф, 1825–1884) – російський археолог. Закінчив Санкт-Петербурзький університет (1845). Служив у Міністерстві іноземних справ та Міністерстві внутрішніх справ. У 1864 р. заснував та очолив Московське археологічне товариство, за ініціативи якого з 1869 р. було запроваджено роботу Всеросійських археологічних з'їздів в університетських центрах Російської імперії: Москві, Санкт-Петербурзі, Києві, Одесі. В 1872–1884 рр. – засновник та директор Російського історичного музею імператора Олександра III у Москві. Автор відомих робіт: «Исследования древностей южной России и берегов Черного моря» (1848), «Меряне и их быт по курганным раскопкам» (1851) та ін.

8. Дане речення дописане М. М. Бережковим олівцем на листі.

9. Дане речення дописане М. М. Бережковим чорнилом у лівому верхньому куті на листі.

10. Толстой Дмитро Андрійович (1823–1889) – російський державний діяч, історик. Протягом 1866–1880 рр. обіймав посаду міністра народної освіти. В 1882–1889 рр. – міністр внутрішніх справ і шеф жандармів та одночасно президент Петербурзької академії наук.

11. Слово не прочитане.

12. Мова йде про з'їзд Московського археологічного товариства.

13. Нікітський Олександр Іванович (1842–1886) – російський історик. У 1860 р. вступив на історико-філологічний факультет Санкт-Петербурзького університету, диплом кандидата наук отримав у 1866 р. від Університету Св. Володимира у Києві. Наукова діяльність була присвячена дослідженню історії Пскова та його батьківщини – Великого Новгороду. З 1870 р. О. І. Нікітський щорічно публікував нову роботу з цієї проблематики. Зокрема за працю «Очерк внутренней истории Пскова» в 1873 р. він був удостоєний від Санкт-Петербурзького університету ступеня магістра історії, від Петербурзької академії наук – Уваровської премії, а Варшавський університет запропонував йому вакантну кафедру російської історії. За працю «Очерки внутренней истории церкви в Великом Новгороде», яка побачила світ у 1879 р., вчений отримав від Санкт-Петербурзького університету ступінь доктора російської історії. З огляду на його дослідження з історії новгородської торгівлі та клопотання Петербурзької академії наук, О. І. Нікітський у цьому ж році підготував відгук на магістерську роботу М. М. Бережкова «О торговле Руси с Ганзой до конца XV века». Див.: Никитский А. А. О торговле Руси с Ганзой до конца XV века. Сочинение М. Бережкова. – СПб., 1879. Рецензия проф. А. А. Никитского / А. И. Никитский. – СПб., 1880. – 51 с.

14. Шубинський Сергій Миколайович (1834–1913) – російський історик, журналіст, літератор, генерал-майор. Засновник та редактор журналів «Древняя и Новая Россия» (1875–1879), «Исторический Вестник» (1880–1913). Наукові інтереси зосереджувалися на дослідженні суспільно-політичної та побутової історії Росії XVIII–XIX ст. Автор низки праць: «Собрание анекдотов о князе Г. А. Потемкине-Таврическом с биографическими о нем сведениями и историческими примечаниями» (1867), «Рассказы о русской старине» (1891), «Записки иностранцев о России в XVIII столетии» (1874), «Черты и анекдоты из жизни императора Александра I» (1877), «Из жизни русских писателей. Рассказы и анекдоты» (1882), «Русские портреты XVIII и XIX столетий» у п'яти томах (1905–1909) та ін.

15. Семевський Михайло Іванович (1837–1892) – російський історик, журналіст, громадський діяч. Один з учнів К. М. Бестужева-Рюміна. Перебував на військовій (до 1861 р.) та державній (до 1882 р.) службі, брав участь у роботі Петербурзької міської думи (1877–1885). У 1870–1892 рр. – видавець історичного журналу «Русская старина». Наукові інтереси зосереджувалися на дослідженні історії XVIII – першої половини XIX ст., двірцевих переворотів та ін. Виступав

публікатором історичних джерел, зокрема ним були опубліковані записки А. Т. Болотова, Я. П. Шаховського, мемуари та листи декабристів.

16. Ключевський Василь Осипович (1841–1911) – російський історик, академік (з 1900 р.) та почесний академік (з 1908 р.) Петербурзької академії наук. Протягом 1861–1865 рр. навчався на історико-філологічному факультеті Московського університету. З 1867 р. займався викладацькою діяльністю, зокрема читав курс всесвітньої історії в Олександрівському військовому училищі (1867–1881), курс російської історії в Московській духовній академії (1871–1906), на Московських жіночих курсах (1872–1888), в Московському університеті (з 1879 р.), а також за дорученням імператора Олександра III викладав курс російської історії великому князю Георгію Олександровичу (1893–1895). Наукові інтереси В. О. Ключевського зосереджувалися на вивченні історії Росії з давніх часів до епохи Петра I. Автор низки праць: «Сказание иностранцев о Московском государстве» (1866), «Боярская дума древней Руси» (1882), «Происхождение крепостного права в России» (1885), «Курс русской истории» в 5-ти томах (1904–1922) та ін. Член Товариства любителів російської старовини (почесний член з 1909 р.), Імператорського товариства історії та старовини російської при Московському університеті (голова протягом 1893–1905 рр.).

17. Забелін Іван Єгорович (1820–1908) – російський історик, археолог, академік Петербурзької академії наук (з 1892 р.). Закінчив Преображенське училище в Москві. Протягом 1835–1854 рр. працював викладачем історії в Костянтинівському межовому інституті. Член «Московського товариства історії та старожитностей» (з 1847 р.) та «Імператорської археологічної комісії» (1859–1876). У 1859 р. брав участь у розкопках скіфських курганів у Катеринославській губернії, на Таманському півострові та біля Керчі. Результати розкопок були представлені І. Є. Забеліним в «Древностях Геродотовой Скифии» (1866, 1873) та в звітах Археологічної комісії. В 1881 р. Університет св. Володимира удостоїв ученого ступеня доктора російської історії. Наукові інтереси зосереджувалися на дослідженні історії Київської Русі та становленні Московської держави. Автор низки праць: «Домашний быт русских царей в XVI–XVII веках» (1862), «Домашний быт русских цариц в XVI–XVII веках» (1869, 1872 у 2-х вид.), «История русской жизни с древнейших времен» (1876, 1879 у 2-х томах), «Взгляд на развитие московского единогодержавия» (1881), «Материалы для истории, археологии и статистики города Москвы» (1884), «История города Москвы» (М., 1905) та ін.

18. Йдеться про рецензію на двотомну працю І. Є. Забеліна «История русской жизни с древнейших времен» (1876, 1879), що була опублікована В. О. Ключевським у 1876 та 1879 рр.

19. Іловайський Дмитро Іванович (1832–1920) – російський історик, публіцист. У 1858 р. отримав ступінь магістра за працю «История Рязанского княжества», в 1870 р. – ступінь доктора за «Гродненский сейм 1793 г.». Протягом 1860–1862 рр. – ад'юнкт Московського університету на кафедрі загальної історії. В 1897 р. організував роботу власного видання «Кремль», де публікувалися практично всі його твори. Автор низки підручників з вітчизняної та всесвітньої історії тощо.

20. Йдеться про працю Д. І. Ловайського «История России» в 5-ти томах (1876–1905). У 1884 р. вченим було опубліковано її 2-й том – «Московско-Литовский период, или собиратели Руси».

21. Мельников Петро Іванович (1818–1883) – російський письменник, етнограф-белетрист, відомий під псевдонімом Андрій Печерський. Народився в Нижньому Новгороді в збідній дворянській родині. Закінчив словесний факультет Казанського університету (1837). У 1839–1846 рр. викладав історію в нижньгородській гімназії. Його учнями були майбутні відомі російські історики С. В. Сшевський та К. М. Бестужев-Рюмін. У 1847 р. призначений чиновником з особливих доручень при нижньгородському губернаторі та, водночас, редактором «Нижегородских Губернских Новостей». З 1850 р. працював у Міністерстві внутрішніх справ. У 1866 р. вийшов у відставку в чині дійсного статського радника. Автор відомої епопеї з життя заволзького старообрядського купецтва «В лесах» (1871–1874) та «На горах» (1875–1881), насиченої багатим історичним, етнографічним і фольклорним матеріалом.

22. Євлампія Кузьмівна Бережкова – матір М. М. Бережкова, уродженка с. Бережки Володимирської губернії.

23. Сізов Володимир Ілліч (1840–1904) – російський археолог, член Московського археологічного товариства (з 1877 р.), член комісії Московського товариства з охорони пам'яток (з 1890-х рр.). У 1881 р. на запрошення графа О. С. Уварова працював секретарем Російського історичного музею імператора Олександра III в Москві та хранителем колекцій у його відкритих залах, з 1887 р. – перший учений секретар музею. Проводив розкопки Гнездовських курганів (1881–1884), на Кубані (1882), Дону (1884), Чорноморському узбережжі Кавказу та в Підмосков'ї, на Д'яківському городищі (1889–1890). Основні праці присвячені слов'яно-російській археології.

24. Йдеться про статтю К. М. Бестужева-Рюміна «XXV-летие «Истории России» С. М. Соловйова», що була опублікована вченим у журналі «Русская старина» (1876, № 3).

25. Коментар М. М. Бережкова до листа.

L. Shypko

Correspondence of M. M. Berezkhov and K. M. Bestuzhev-Riumin: the source study review

The publication presents letters of a famous Russian historian, Saint-Petersburg University professor, Saint-Petersburg Academy of Sciences academician K. M. Bestuzhev-Riumin to M. M. Berezkhov, a professor of Russian history of the Historical and Philological Institute of the Prince Bezborodko in Nizhyn. In the publication preface we have submitted the biographical information of both scientists and defined the origin of their friendship. Their epistolary heritage is deposited in the private archival fonds of M. M. Berezkhov in the Manuscript Institute of VNLU and comprises 88 original letters of 1876–1898. This documental complex has not yet been discussed nor studied in the Russian or Ukrainian historiography. Therefore this publication carries an attempt

to make a source study review of the letters of K. M. Bestuzhev-Riumin to M. M. Berezhkov and their introduction to a wide scientific circulation by their step-by-step publication. The letters of K. M. Bestuzhev-Riumin come with a «Preface» which is a structural part of a peculiar memoirs book that M. M. Berezhkov devoted to his teacher's memory.

Key words: M. M. Berezhkov, K. M. Bestuzhev-Riumin, correspondence, source study review, biography, historian, philosophy, research interests.

Л. В. Шипко

Переписка М. Н. Бережкова с К. Н. Бестужевым-Рюминым: источниковедческий обзор

К публикации представлены письма известного российского историка, профессора Санкт-Петербургского университета, академика Петербургской академии наук К. Н. Бестужева-Рюмина к М. Н. Бережкову, профессору российской истории Нежинского историко-филологического института князя Безбородко. В предисловии к публикации представлены биографические сведения об обоих ученых, определены истоки их дружеских отношений. Их эпистолярный фонд находится в личном архивном фонде М. Н. Бережкова в Институте рукописи ИРЛИ и насчитывает 88 оригиналов писем за 1876–1898 гг. Этот комплекс документов пока не нашел отражения и изучения ни в российской, ни в украинской историографии, поэтому в данной публикации сделана попытка источниковедческого обзора писем К. Н. Бестужева-Рюмина к М. Н. Бережкову и введения их в широкий научный оборот посредством поэтапного опубликования. Письма К. Н. Бестужева-Рюмина сопровождаются «Предисловием», которое является структурной частью своеобразной книги воспоминаний, посвященной М. Н. Бережковым памяти его учителя.

Ключевые слова: М. Н. Бережков, К. Н. Бестужев-Рюмин, переписка, источниковедческий обзор, биография, историк, мировоззрение, научные интересы.